

Izvorni znanstveni rad
UDK 371.899(497.5)
316.485.22(497.5)
378.142(497.5)
Primljeno: 1. ožujka 2010.

Hrvatski studentski pokret – pokušaj teorijske analize

MILAN MESIĆ*

Sažetak

Postoje različite ocjene, prigodne i djelomične analize, pa i empirijska istraživanja nedavnog protestnog kolektivnog djelovanja hrvatskih studenata. No teško da je bilo pokušaja njegova teorijskoga objašnjenja i razumijevanja. Imajući u vidu vrlo raznovrsna određenja društvenoga pokreta, autorovo je stajalište da se zahtjevi pobunjenih studenata, blokade fakulteta i plenumsko odlučivanje te drugi oblici kolektivnoga studentskog djelovanja mogu teorijski najbolje sagledati kao jedan oblik studentskoga pokreta. Stoga su prvo prikazane različite teorije društvenih pokreta: klasična američka teorija kolektivnog ponašanja (odnosno njezine dvije inačice – teorija sloma i teorija relativne deprivacije), teorija mobilizacije resursa, teorija novih društvenih pokreta (i posebno Touraineov model shvaćanja novih društvenih pokreta), teorija mreža, teorija solidarnosti te političko-procesna analiza. Potom je autor pokušao svaku od navedenih konceptualnih perspektiva primijeniti na hrvatski studentski pokret za besplatno obrazovanje. Mada su prikazane teorije društvenih pokreta međusobno kritične, ova rasprava ukazuje na njihovu komplementarnost. Pritom se pokazalo da su neke više, a neke manje primjerene za njegovo objašnjenje i razumijevanje. Jedan od ključnih razloga za potrebu multiperspektivnoga pristupa autor vidi u specifičnom hibridnom karakteru hrvatskog studentskog pokreta, kao mješavine staroga i novog društvenog pokreta.

Ključne riječi: društveni pokret, studentski pokret, teorije društvenih pokreta, kolektivno djelovanje

Uvod

Protestno kolektivno djelovanje hrvatskih studenata s ciljem besplatnoga¹ (visokog) obrazovanja pokušavamo u ovom radu teorijski analizirati kao jedan oblik društve-

* *Milan Mesić*, redoviti profesor na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

¹ Treba reći da su ideolozi (shvaćeni u neutralnom, a ne pejorativnom smislu) pokreta ubrzo (nakon prvih kritika) postali svjesni neodrživosti kategorije besplatnosti. Stoga je zahtjev preformu-

noga pokreta. Za društvene pokrete, kao i revolucije i druge oblike masovnoga kolektivnog djelovanja, teško je utvrditi jedan određeni trenutak kojim je sve počelo, odnosno koji je sve pokrenuo. No i obrnuto, prestanak protestnih oblika djelovanja (blokade, demonstracije, protesti, peticije) može, ali i ne mora značiti konačan završetak nekog društvenog pokreta.² U ovom tekstu ne nastojimo ustanoviti genezu studentskog pokreta u Hrvatskoj, pa ni cjelovitije analizirati njegove zahtjeve i metode borbe, osim u mjeri koliko je to nužno za ovu raspravu. Naš zadatak ponajprije se svodi na pokušaj teoretizacije studentskog pokreta u Hrvatskoj – na primjenu različitih teorija društvenih pokreta na nedavno kolektivno djelovanje hrvatskih studenata. Ključno je pitanje kako objasniti i razumjeti pojavu hrvatskog studentskog pokreta u hrvatskom društvu.

U ovoj se raspravi ne oslanjam na neko empirijsko istraživanje. Ne smatram međutim da je promišljanje koje počiva na djelomičnom neposrednom zapažanju autora vezanom ponajprije uz događaje na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na uvidu u pisane dokumente koje je producirala organizacijska jezgra pokreta, te reakcijama šire javnosti u masovnim medijima, znanstveno nelegitimno.³ Ipak, i sam smatram da se moja rasprava kreće u okvirima hipoteza, koje bi s jedne strane trebale pokrenuti daljnju (teorijsku) raspravu o aktualnom (hrvatskom) studentskom pokretu, a s druge potaknuti konceptualiziranje ozbiljnijih empirijskih istraživanja.

Postoje različiti teorijski pristupi fenomenu društvenoga pokreta. Kako je, među ostalima, primijetio E. Zirakzadeh (1997: 3), termin društveni pokret ima različita značenja kako za istraživače tako i širu javnost. Ne postoji čak ni neka implicitna “empirijska” suglasnost oko upotrebe ovoga pojma (Diani, 1992: 2). Na prijelomu u 21. stoljeće, primjećuje Tilly (2004: 3), ljudi diljem svijeta prepoznaju termin društveni pokret kao “zov trube, kao protutežu opresivnoj moći, kao poziv (*sum-*

liran u smislu javnoga financiranja, bez (studentskih) participacija. No sa stajališta studenata koji ne žele ništa plaćati “besplatno školovanje” ima veći simbolički naboj, pa se i dalje koristi.

² Možemo uzeti da je protestni dio studentskog pokreta započeo proljetnom blokadom Filozofskog fakulteta u Zagrebu 20. travnja 2009, a povod je bio uključivanje hrvatskih studenata u Međunarodni tjedan akcije protiv komercijalizacije obrazovanja. Njegova prva, protestna faza završava tamo gdje je i počela, na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 24. svibnja 2009, kada je na plenumu donesena odluka o prekidu blokade, odnosno o “blokadi u mirovanju”. Druga faza označena je obnovom blokade na Sveučilištu u Puli, Filozofskom fakultetu u Zagrebu i Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Okončana je odlukom plenuma na Filozofskom fakultetu u Zagrebu o suspenziji blokade – 4. prosinca 2009.

³ A. Touraine je, primjerice, odgovor na ključno pitanje – je li francuski antinuklearni pokret 1983. “novi društveni pokret” – tražio ponajprije u zapisima o idejnim debatama unutar toga pokreta (Scott, 1990: 64). Ideolozi, organizatori i zagovornici toga pokreta pobrinuli su se da o svojim ciljevima, idejama i akcijama ostave sustavne pisane tragove. Predmnijevamo da su to činili uvjereni u svoju misiju, no u svakom slučaju olakšali su posao budućim istraživačima pokreta.

mons) popularnoj akciji protiv širokog raspona pokora (*scourges*)". Važno je imati na umu da se društveni teoretičari i istraživači danas slažu da su društveni pokreti zaseban društveni fenomen koji treba odvojiti od ostalih oblika institucionalnoga i neinstitucionalnoga kolektivnog djelovanja. "Društveni se pokreti razlikuju od drugih kolektivnih aktera, kao što su političke stranke ili grupe za pritisak, po tome što se služe masovnom mobilizacijom, ili prijetnjom masovne mobilizacije kao svojim primarnim sredstvom društvene sankcije, i otuda moći" Scott (1990: 6). Je li nedavna pobuna studenata u Hrvatskoj za besplatno školovanje društveni pokret? U nastavku teksta pokušat ću ukratko prikazati razne teorije i shvaćanja društvenih pokreta, a potom ih primijeniti na naš predmet. Mišljenja sam da svaki od tih pristupa pruža, neki više, a neki manje, konceptualno-analitički aparat za razumijevanje i objašnjenje barem nekih aspekata hrvatskog studentskog pokreta za besplatno obrazovanje (dalje skraćeno: HSPBO).

Različiti pristupi društvenim pokretima

1. Klasična američka teorija

a) Teorija sloma

Za Blumera (1951: 170), kao začetnika *teorije kolektivnoga ponašanja*, poznate i kao *klasična američka teorija*, društveni se pokret odnosi na oblike grupnih aktivnosti koje nisu regulirane društvenim pravilima, nego su prije spontane, neregulirane i nestrukturirane. Postoji nekoliko inačica ovoga pristupa, pa i njihovih različitih naziva. Ovdje ćemo se osvrnuti na *teoriju sloma* i *teoriju relativne deprivacije* ili *statusne inkonzistencije*. Za sve inačice kolektivnog ponašanja ključne su dramatične makrodruštvene promjene. To osobito naglašava teorija sloma, kako neki autori općenito označavaju klasičnu američku teoriju (Useem, 1980). Društveni pokreti, sukladno tom pristupu, javljaju se kao odgovori na važnije prijelome ili lomove u normalnom funkcioniranju društva (Turner i Killian, 1987; Gusfield, 1970). Među rapidnim društvenim promjenama najčešće se spominju ekonomske depresije, urbanizacija i industrijalizacija. One dovode do uznemirujućih napetosti u društvu, stvarajući raširen osjećaj nesigurnosti ili tjeskoba (Mesić, 1998: 704). Društveni pokreti tada narastaju kao (psihološka) reakcija (gubitnika) na uznemirujuće stanje društva. Njihov smisao ne vidi se u političkoj akciji, nego u servisiranju mehanizma za olakšavanje napetosti i tjeskoba kolektivnim djelovanjem (Marx i McAdam, 1994: 8). Iz toga slijedi pretpostavka da se u društvene pokrete uključuju ponajprije gubitnici društvenih promjena, marginalni i nesigurni pojedinci, koji uglavnom ne koriste institucionalne kanale djelovanja (političke stranke, grupe za pritisak) za ostvarenje svojih interesa.

Više je nego očito da se ne samo Hrvatska nego i svijet suočavaju s dubokom, ne samo financijskom i ekonomskom nego i globalnom društvenom krizom, ko-

ja je krajnje zaoštrila kritiku neoliberalizma kao globalnog i prevladavajućeg društveno-ekonomskog sistema suvremenoga svijeta.⁴ Tome treba dodati i neizvjesnu ekološku krizu. Ukratko, na djelu je upravo dramatični i zastrašujući, i to globalni slom vladajućeg svjetskog društvenog poretka. Mada još uvijek spada u relativno privilegirane društvene slojeve, velik dio studenata na omasovljenim sveučilištima vidi se (relativnim) gubitnicima, koji na takvu situaciju i svoj položaj mogu reagirati ponajprije psihološki ili emocionalno, tražeći (privremeno i djelomično) utočište u kolektivnoj solidarnosti i identifikiranju s interesima (svoje) grupe.

Hrvatska je suočena s posvemašnjom korupcijom na svim razinama vlasti, gospodarstva i sudstva, uz ogromnu vanjsku prezaduženost te padom životnog standarda i ubrzanim rastom nezaposlenosti. Sve to stvara osjećaj opće bezizglednosti. Dodajmo još studentske (i profesorske) frustracije Bolonjskim procesom (ili bolje njegovim nepripremljenim uvođenjem na hrvatska sveučilišta), što je slučaj i u drugim europskim zemljama. Slijedeći Marcuseovu ideju o posebnoj senzibilnosti studenata i mladih ljudi (izvan zarobljavajućeg svijeta rada), ovu krizu (mladi i obrazovani) ljudi mogu doživljavati kao neizvjesno i dugoročno gubljenje perspektiva za svoju buduću socijalnu promociju.⁵ Da bi međutim izvorni model društvenog sloma funkcionirao u objašnjenju pojave (studentskog) društvenog pokreta, morali bismo pokazati da se mobilizacija neracionalnih sudionika odvija(la) uglavnom spontano, u vidu (nesvjesne) “cirkularne reakcije”, osobito na početku pojave pokreta.

Može se pretpostaviti da stanoviti dio studenata (kao i nekih drugih grupa u hrvatskom društvu) osjeća tjeskobu i dezorijentiranost s obzirom na ekonomski i politički turbulentno stanje u hrvatskom društvu, te da se dio njih (povremeno) priključuje studentskom pokretu ponajprije na toj osnovi. Vjerojatno je, ipak, i bez posebnoga istraživanja, svaki promatrač mogao doći do zaključka da je mobilizaciju studenata, nastavnika, pa i drugih građana, pokrenula i potom usmjeravala i vodila

⁴ Kevin Rudd, australski premijer vlade lijevoga centra, jezgrovito je istaknuo posvemašnjost globalne krize “koja se širi diljem široke fronte: to je financijska kriza koja je postala opća ekonomska kriza; koja postaje kriza zaposlenja; i koja je u mnogim zemljama proizvela društvenu krizu i povratno političku krizu. (...) To je istodobno individualna, nacionalna i globalna kriza. To je kriza kako razvijenoga tako i nerazvijenoga svijeta. To je kriza koja je odjednom institucionalna, intelektualna i ideološka. Ona je dovela u pitanje prevladavajuću neoliberalnu ortodoksiju zadnjih 30 godina...” (Rudd, 2009).

⁵ Tu poziciju posebno su, čini se, osvijestili pobunjeni grčki studenti. Tamo je neoliberalna ekonomska i društvena preobrazba, pod vodstvom korumpiranih političkih elita, dovela do enormne međunarodne zaduženosti zemlje, uz ekonomsku krizu i visoku nezaposlenost. “U tom kontekstu, mladi ljudi u Grčkoj (poput njihovih kolegica i kolega u drugim dijelovima Europe) suočeni su s izgledom da budu prva generacija u suvremenoj historiji koja neće uživati viši standard života nego njihovi roditelji”, tvrdi C. Panayotakis (2009: 98-99).

dobro organizirana jezgra pokreta (fleksibilna i otvorena, barem za istomišljenike).⁶ Treba reći da je organizacija pokreta bila izvrsno koordinirana i učinkovita, i zaslužuje posebnu pozornost istraživača društvenih pokreta. Ona je još impresivnija kad se ima u vidu da formalno nije ustanovljeno (hijerarhijsko) vodstvo, a svi koji su javno istupali u ime plenuma to su činili anonimno (mada su, barem užoj okolini, dobro poznati).

Hrvatski studentski pokret svoje je kolektivne aktivnosti, ponajprije blokadu fakulteta⁷, proveo, naravno, izvaninstitucionalno. Naknadna izjava predstavnika službene studentske organizacije (Studentskoga zbora) o svojoj delegitamaciji u korist plenuma ipak nije mogla imati učinak preobrazbe samoproglášenoga tijela pobunjenih studenata u demokratsko (institucionalno) predstavništvo svih studenata. Podrška fakultetskih i sveučilišnih tijela međutim stvorila je, blago rečeno, paradoksalnu situaciju – da fakultetske i sveučilišne institucije (rektori, dekani, senati, fakultetska vijeća) čas odbacuju čas podupiru, pa opet odbacuju blokiranje nastavnih aktivnosti na fakultetima, za čije su redovito održavanje zakonski i institucionalno odgovorni. Dobivši (privremenu) podršku pojedinih fakultetskih vijeća i uprava fakulteta, ideolozi pokreta dobro su shvatili da blokadu fakulteta trebaju prikazati ponajprije kao pritisak na državnu vlast, prvenstveno Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, nastojeći izbjeći nepotrebnu antagonizaciju s fakultetskim i sveučilišnim institucijama, mada su upravo posljednje odgovorne za uvođenje studentskih participacija.⁸

⁶ U radu plenuma i njegovih tijela otvoreno su se angažirali i pojedini nastavnici, pa se nameće pitanje njihove stvarne uloge u pokretu. U *Proglasu nezavisne studentske inicijative za besplatno obrazovanje* jasno stoji: “Na solidarnost pozivamo i profesore te se nadamo njihovoj aktivnoj pomoći pri artikulaciji i realizaciji naših zajedničkih ciljeva” (*Scripta*, 1, 20. 4. 2009) Osim toga otvoreno su pozivani i svi “zainteresirani” građani na sjednice plenuma i druge aktivnosti.

⁷ Blokada fakulteta nije invencija hrvatskih studenata, kao što neki misle. U novije vrijeme blokade su fakulteta najuspješnije i najmasovnije proveli francuski studenti, a potom preuzeli studenti diljem svijeta. Početkom 2006. dvije trećine francuskih sveučilišta bile su ili blokirane ili je na njima barem ometana nastava, a blokade su se proširile i na brojne srednje škole. Povod tim protestnim akcijama bilo je donošenje zakona o prvom zaposlenju (po kojem zaposlenici mlađi od 26 godina mogu biti otpušteni s posla tijekom prve dvije godine zaposlenja bez obrazloženja) (Oberti, 2008: 55). Manje je poznato da je njemačka vlada, koja je imala sličan plan zakona, od njega odustala vidjevši reakciju francuskih studenata i đaka.

⁸ Ta orijentacija više dolazi do izražaja u drugoj fazi. U obrani obnove blokade ističe se da je ona “golem pritisak na vladajuće strukture iako one to, iz razumljivih razloga skrivaju od javnosti. (...) Blokiranje rada neke institucije nužno znači pritisak na državne strukture koje bi njezin normalan rad morale jamčiti” (*Scripta*, 51, 23. 11. 2009). Pokušaji blokade rektorata Zagrebačkog sveučilišta i Ministarstva (uglavnom studenata Fakulteta političkih znanosti), pa i ulične demonstracije, pokazali su se daleko manje učinkovitim oblicima protestnog kolektivnog djelovanja.

Teorija sloma može se danas pozivati ne samo na makrodruštvenu nego upravo na globalnu svjetsku krizu, a perspektive za društveni uspon budućih akademskih građana (zasad) su dramatično neizvjesne i obeshrabrujuće. Velik dio visokoobrazovnih mladih ljudi teško se može nadati sigurnim, a kamoli dobro plaćenim poslovima, što ih svrstava u grupacije (relativnih) gubitnika, otvorene za mobilizaciju na toj osnovi. Ne mislimo reći da su studenti nesretni ili frustrirani zato što su (bili) ljubitelji ili pristaše tog vladajućeg svjetskog društveno-ekonomskog modela, nego da su pogođeni još više njegovom krizom nego usponom, a da istodobno ni na globalnom, a još manje na domaćem planu nije ni na pomolu neka realna alternativa. Iz bezizglednosti ne uspijeva uvjerljivo izaći ni nekad moćna europska socijaldemokracija, prisiljena na sve beskrvniju obranu ostataka socijalne države. Ipak, mada se može dokazivati da se i među studentima mogu naći mnogi dezorijentirani i frustrirani pojedinci, koji traže utočište u kolektivnom reaktivnom ponašanju, u slučaju HSPBO-a pokretanje i održavanje mobilizacije manje je bio spontan događaj, a više dobro osmišljena i vođena organizacija iza koje stoji čvrsta ideološka i organizacijska jezgra. Time ne želim reći da bi bilo “bolje” ili “vrednije” da je obrnuto, jer se tu ne radi o vrijednosnim sudovima. Ovaj nas uvid naprosto vodi k zaključku da teorija sloma pruža djelomično objašnjenje motivacije manje aktivnih sudionika pokreta. Osim toga ona pretpostavlja da neracionalni sudionici pokreta nisu u stanju racionalno artikulirati svoje frustracije niti se učinkovito organizirati oko racionalnih ciljeva.

b) Teorija relativne deprivacije

Iz “službenih” dokumenata HSPBO-a, rijetkih javnih istupa njegovih zastupnika te diskusija na plenumima izlazi na vidjelo da (pobunjeni) studenti ne samo zahtijevaju besplatno obrazovanje nego i da su općenito nezadovoljni Bolonjskim sustavom i svojim društvenim položajem. Neki su u stanju tu situaciju racionalizirati, i racionalnim sredstvima izboriti svoju socijalnu promociju, ali drugi nisu, pa se takvo nezadovoljstvo lako pretvara u (iracionalne) frustracije. To je pak osnova za osjećaj deprivacije. No kako studenti prije spadaju u društveno privilegirane nego u društveno deprivilegirane društvene grupe, nema osnove za apsolutnu deprivaciju, rezerviranu za one na društvenom dnu, ali pripadnici svake grupe mogu se smatrati relativno zakinutim (pri čemu referentna društvena grupa ne mora biti jasno određena ili osviještena). Zapravo, ako isključimo političke elite, koje su u nas referentna grupa za sve nezadovoljnike, pobunjeni studenti otvoreno se uspoređuju s nekadašnjim generacijama studenata u vrijeme socijalizma, koje nisu plaćale školovanje.

Treba reći da se studije relativne deprivacijske teze mahom koncentriraju na nezadovoljstvo neke društvene grupe svojim ekonomskim položajem (Russell *et al.*, 1990: 7). Pojedini modeli, kao Gurrov (1970), uzimaju u obzir status i moć kao razloge deprivacije. J. Davies (1962) sintetizirao je dvije dotadašnje konkurentske

teze deprivacije. Po degradacijskoj tezi, ljudi će se pobuniti s naglim pogoršanjem svoga položaja. Nasuprot tome, “teza poboljšanja” počiva na uvjerenju da će se ljudi pobuniti upravo onda kada se njihov položaj poboljšava, a njihova očekivanja rastu još brže. Jedna i druga mogu se pozivati na pojedina historijska iskustva. Davies smatra da obje teze treba zapravo sagledati u dijalektičkoj povezanosti. Njegov model *J-krivulje* predviđa da kad nakon produženog razdoblja ekonomskog i društvenog razvitka dođe do naglog i oštrog nazadovanja, pogođeni ljudi potaknuti su i na izvaninstitucionalni (nasilni) protest (Buechler, 2000: 29).

Činjenica jest da je životni standard u Hrvatskoj do sadašnje krize neko vrijeme bio u postojanom rastu, a činilo se da se s njime povećavaju i životni izgledi osobito nastupajuće visokoobrazovane mlade generacije u budućem “društvu znanja”. Nedavno je međutim nastupila svjetska ekonomska kriza, pogodivši ubrzo i Hrvatsku, koja je ionako već bila pred ekonomskim kolapsom. “Glasnogovornici” pokreta jasno su dali do znanja da je konkretan zahtjev za besplatnim obrazovanjem istodobno izraz širega (studentskog) nezadovoljstva postojećim društvenim odnosima i procesima, osobito tendencijama ka komercijalizaciji obrazovanja (*Scripta*, 1). Percepcija društvene (bilo proceduralne bilo distributivne) nepravde nužno je polazište gotovo svakog društvenog protesta, tvrde mnogi istraživači na ovom području (Kelloway *et al.*, 2007: 14). Ipak, ovdje se dakle radi o nezadovoljstvu koje se nastoji artikulirati u racionalnim političkim kategorijama, barem kad je riječ o ideolozima i organizatorima pokreta. Stoga ni ova inačica klasične američke teorije ne pruža, po mom mišljenju, zadovoljavajuća objašnjenja HSPBO-a.

2. Teorija mobilizacije resursa

Konstituiranje te perspektive počiva na kritici klasične američke teorije kolektivnog ponašanja. Budući da su društvene nedaće deprivilegiranih grupa, nezadovoljstva i osjećaji društvene nepravde zapravo neiskorjenjivi u više-manje svim društvima i vremenima, time ne možemo objasniti društvene pokrete, tvrde teoretičari ove škole. Štoviše, masovna provala “novih društvenih pokreta” dogodila se upravo u naprednim liberalno-demokratskim društvima, za koja se smatralo da su prevladala temeljne društvene (klasne) antagonizme. Istodobno, ne nalazimo ih često u društvima s dubokim socijalnim nejednakostima i nepravdama. K tome, u nove društvene pokrete uključivali su se mahom srednji društveni slojevi (masovno su zastupljeni u institucionalnim oblicima kolektivnoga djelovanja), koji se teško mogu smatrati (najvećim) gubitnicima društvenih promjena. Iz te perspektive društveni su pokreti racionalna, svrhovita i organizirana djelovanja. U njima sudjeluju racionalni sudionici, na racionalan način, slijedeći svoje interese i računajući troškove i koristi (koji ne moraju biti samo materijalne naravi). Baš zato može se očekivati da će racionalni članovi nekog društvenog pokreta nastojati izbjeći osobni angažman, da će

se “švercati” na račun drugih (*free riding*) ako ocijene da njihovo osobno sudjelovanje u velikim grupama ionako neće biti (posebno) zamijećeno (Olson, 1965: 50-51). Svejedno će imati (jednake) koristi kao i aktivni sudionici ako pokret ostvari svoje ciljeve. Organizacije pokreta i “politički poduzetnici” imaju ključnu ulogu u mobilizaciji kolektivnih resursa na kojima počiva kolektivno djelovanje. Mogućnosti mobilizacije ovise kako o materijalnim (rad, novac, konkretne koristi, usluge) tako i o nematerijalnim resursima (autoritet, moralni angažman, prijateljstva, uvjerenost) koji su dostupni nekoj grupi. Mobilizacija proizlazi iz sposobnosti nekog društvenog pokreta da organizira nezadovoljstvo, umanjuje troškove djelovanja, iskoristi i stvori mreže solidarnosti, dijeli poticaje članovima i postigne vanjsku suglasnost (Della Porta i Diani, 2006: 15).

Učinkovita organizacija i koordinacija blokade, plenuma i drugih aktivnosti HSPBO-a jasno ukazuje na čvrstu organizacijsku jezgru, u kojoj posebna uloga pripada “poduzetnicima”. Njihove su organizacijske, ideološke i političke sposobnosti te utjecaj na potencijalne aktiviste i pristaše pokreta vjerojatno bili ključni resursi pokreta. Mada su oni svjesno izabrali formalnu anonimnost u svojim (javnim) istupanjima u ime pokreta, njihova prisutnost i (kontrolni) utjecaj mogli su se zapaziti ili osjetiti gotovo na svakom koraku studentskih događanja. Njihov “rukopis” nenamjerno se i nespretno otkriva kada se pojedinim statistima u pokretu povjeri zadatak javnoga čitanja službenih proglašaja. “Nefamilijarnost” čitača ili čitačice s tekstom poruke ponekad je izgledala kao parodija na nepripremljene političare kad čitaju govore koje su im u cijelosti pisali prekvalificirani savjetnici.

Odmah treba reći da time ne iskazujem nikakav vrijednosni sud. Ovdje me ne zanima je li to dobro ili loše, je li to genuini doprinos “neposrednoj demokraciji ili nije”; samo pokušavam “otkriti” stvarne resurse pokreta i njihovo korištenje za mobilizaciju. Iz ovog gledišta “politički poduzetnici” više “ulažu” u pokret, ali i “računaju” na veće “koristi”, koje idu od njihove afirmacije u užoj i široj sredini, popularnosti i ugleda pa sve do (buduće) političke karijere, bilo u političkoj ili civilnoj sferi, ove ili one provenijencije. Njihova motivacija može prvenstveno biti idejne (ideološke) naravi: zanesenost nekim vrednotama, idejama ili naprosto “višim ciljevima”, za koje su se spremni boriti i organizirati druge za tu svrhu. Iskustvo organiziranja i vođenja društvenoga pokreta, bez obzira na to s kojim namjerama i motivima, svakako je i “ulaganje” u socijalni kapital (organizacijske sposobnosti).

Pristup resursno-mobilizacijske teorije u ovom je slučaju ipak olakšan postojanjem konkretnog i primamljivog materijalnog poticaja – ukidanja participacija za školarine. Moglo bi se pitati i obrnuto: zašto se još više studenata na okupiranim fakultetima nije aktivno uključilo u aktivnosti oko blokade i rada plenuma? U odgovoru nam pomaže logika “švercanja”, jer nema sumnje da velika većina studenata

podupire besplatno školovanje, i to ne samo u Hrvatskoj.⁹ Dio onih koji podupiru ne samo konkretne zahtjeve HSPBO-a nego i blokadu kao način borbe neće aktivno sudjelovati u aktivnostima blokade i na sastancima plenuma (osim sporadično), jer zaključuju da bi njihova uloga ionako bila epizodna i nezapažena, a koristi, ako se ostvare, ionako će dijeliti sa svima ostalima. K tome se ne izlažu na javnoj sceni, što se kasnije ipak može pokazati štetnim (troškom).

Poznata je činjenica da se znatan dio studentica i studenata nije uključio u rad plenuma, a još manje u aktivnosti blokade. Njihovi razlozi mogu biti različiti, ali posljedica je ista. Njih se ne može računati u sudionike pokreta (mada to nužno ne znači da su njegovi protivnici). Među njima je bilo i onih koji su se prvo htjeli uvjeriti koliko im odgovara neposredna demokracija i atmosfera rasprava i odlučivanja na plenumu. Neki se s time nisu mogli ili htjeli sroditi, jer im se činilo da militantna jezgra formalno dopušta iznošenje i različitih mišljenja, ali oštro napada svaki “neprijateljski” stav čije je iznošenje popraćeno burnim neodobravanjima i atmosferom pritiska k homogenizaciji mišljenja. Zastupnici i zagovornici blokade i plenumske demokracije teško se mire s činjenicom da znatan, vjerojatno i većinski dio studenata nije mobiliziran, da ne podržava pokret i da se, štoviše, smatra oštećenim zbog nasilnoga sprečavanja nastave.¹⁰ Treba priznati da su zastupnici HSPBO-a uspjeli dobiti veliku podršku nastavnika i fakultetskoga vijeća, čime su unaprijed osigurali smanjenje ili barem kontrolu troškova, jer se dio nastave održavao prikriveno ili se nadoknađivao (djelomično) nakon blokade, a izostajanje studenata s nastave za vrijeme blokade opravdano je odlukom fakultetskoga vijeća. Ipak, eventualno očekivanje potpune mobilizacije studenata od početka počiva na krivim pretpostavkama. Treba reći da vjerojatno nijedan pokret u tome nije uspio.

Dalje, sa stajališta racionalnoga izbora, može se očekivati da će, primjerice, studenti koji su već platili participaciju, a žuri im se završiti svoj studij, u blokadi prije vidjeti trošak nego korist. Zašto slično ne bi “računao” stanoviti dio izvrsnih (nepolitiziranih) studenata koji ionako ne plaćaju participaciju itd. Većim troškovima može se, barem djelomično, objasniti praktički gotovo potpun izostanak mobilizacije na tehničkim i prirodoznanstvenim fakultetima. Njihovi studenti svoju diplomu cijene više (jer i više vrijedi kao roba na tržištu) od studenata društvenih i humanističkih znanosti, a znatno bi teže i uz veće “troškove” mogli nadoknaditi tjedne

⁹ To je potvrdilo veliko međunarodno Gallupovo anketiranje o stavovima studenata prema reformi visokoškolskog obrazovanja, provedeno za Europsku komisiju u veljači 2009, a koje je sadržavalo i pitanje o besplatnom školovanju. To se, naravno, moglo i očekivati, kao što bi primjerice roditelji s malom djecom mahom podržavali besplatne vrtiće i jaslice i sl.

¹⁰ Stječe se dojam da aktivisti na ove “druge” gledaju netrpeljivo iz pozicije ideološke i moralne nadmoći, kao na neosvijestenu studentsku masu. To također upućuje na stanovitu ideološku rigidnost, isključivost i nefleksibilnost plenumske homogenizacije mišljenja.

izgubljene nastave. Neki su istraživači dokazivali da studenti društvenih i humanističkih znanosti postaju liberalniji i kritičniji tijekom studija, i time objašnjavaju njihov (veći) društveni aktivizam (Marsh, 1977; Rootes, 1986). Iznesene su međutim i ozbiljne kritike na tu tvrdnju (Crossely, 2008: 1).

Teorija mobilizacije resursa pokazuje se vrlo pogodnom osobito za objašnjenje organizacijske uloge “političkih poduzetnika” u HSPBO-u te dobroga dijela mobilizacije sudionika temeljene na racionalnom vaganju koristi i troškova. Taj pristup međutim ništa ne govori o konkretnoj makrodruštvenoj situaciji u kojoj se pokret javlja, o ulozi države i političkih stranaka u stvaranju političkih (ne)prilika za pokret. Napokon, i sporadični posjet nekom plenumskom zasjedanju ukazivao je na različitost motivacija sudionika, posebno na intrinzično zadovoljstvo pojedinih sudionika samom participacijom u takvoj vrsti protestnog djelovanja (koje se može shvatiti i kao svojevrsna studentska politička inicijacija).

3. Teorija novih društvenih pokreta

Termin “novi društveni pokreti” (NDP) počeo se od 1970-ih koristiti za masovnu i potpuno neočekivanu provalu raznih oblika i usmjerenja društvenog protesta i kolektivnoga djelovanja u liberalno-demokratskim zemljama. U Europi je to istodobno postao i naziv jedne škole mišljenja odnosno teorijske orijentacije koja je dokazivala da se ti pokreti bitno razlikuju (kako po socijalnom sastavu svojih sudionika tako i po svojim ciljevima, vrijednostima i načinu organiziranja) od radničkih pokreta kao paradigme starih društvenih pokreta. Ovdje ostavljam po strani znatne razlike u argumentacijama pojedinih njezinih zastupnika, koje idu od mikro teorijske do makro teorijske razine. Pokušat ću apstrahirati samo neke ključne, šire prihvaćene postavke te škole i primijeniti ih na HSPBO, te posebno razmotriti konceptualni model A. Tourainea, jednoga od najistaknutijih teoretičara te perspektive.

Prva je teza da su NDP locirani u civilnoj sferi, a ne više u političkoj, da su primarno društveni i kulturalni, a tek onda eventualno politički (Scott, 1990: 19). Drugim riječima, da se ne bore za političku vlast, nego za obranu odnosno autonomiju civilnoga društva. Vrednote za koje se zalažu nisu materijalističke, nego postmaterijalističke. To znači da su takvi pokreti prije okrenuti potrazi za autonomijom i demokratizacijom nego prema moći, kontroli i ekonomskim probicima (redistribuciji društvenih dobara). Oni nastoje izbjeći formalno-birokratske i hijerarhijske organizacijske strukture i oslanjati se na decentralizirane, egalitarne, participatorne i *ad hoc* organizacijske oblike (Buechler, 2000: 31). Medij je njihova djelovanja direktna akcija ili kulturalna inovacija, a ne politička mobilizacija.

Za HSPBO očito se ne može tvrditi da je eminentno društveni ili kulturalni, a ne politički. Prvo, sami su zahtjevi neposredno materijalni i tiču se redistribucije društvenih sredstava. Drugo, diskurs mobilizacije izrazito je politički. S druge

strane, u svojoj borbi i mobilizaciji, te homogenizaciji mišljenja, pokret prakticira svojevrsan oblik neposredne demokracije, nazvan plenumom, u čemu se odista razlikuje od “starih pokreta” odnosno konvencionalnih oblika (predstavničkog) političkoga djelovanja. Dalje, vodeća jezgra pokreta svjesno je izbjegla svako (formalno) hijerarhijsko i predstavničko organizacijsko strukturiranje (odbijajući formirati čak i pregovaračka izaslanstva), demonstrirajući takvim načinom djelovanja svoju izvaninstitucionalnost i autonomiju. Ovdje dakle imamo racionalnu organizacijsku jezgru koja, upravo suprotno temeljnim pretpostavkama resursno-mobilizacijskog modela, svoje organizacijske resurse svjesno usmjerava protiv ustanovljenja (formalnoga) vodstva i organizacijske hijerarhije. Također se i razne popratne aktivnosti mogu unekoliko smatrati kulturalnim oblicima djelovanja i aktiviranja civilnoga društva. Kažem samo unekoliko jer je gro tih “alternativnih oblika nastave” imao oblik tribina, mahom s političkim temama ili tematskim filmovima, vezanim uz šire političke okvire borbe za besplatno obrazovanje: kritika neoliberalizma, komercijalizacije obrazovanja i Bolonjskoga sustava. Ukratko, HSPBO je svojevrsan (originalni) hibrid političkoga ili staroga i kulturalnoga ili novoga društvenog pokreta, i baš stoga postavlja dodatne izazove teorijama društvenih pokreta.

Touraineov pristup novim društvenim pokretima

U svojoj analizi francuskog antinuklearnog pokreta početkom 1980-ih Touraine je postavio tri temeljna uvjeta koja treba ispuniti neko kolektivno djelovanje da bi odgovaralo njegovoj konceptualizaciji novog društvenog pokreta (konstitutivnog elementa postindustrijskog društva). Prvo, jasno odrediti društvenu grupu za čiji se interes bori; drugo, odrediti neprijatelja s kojim je u sukobu; i, treće, razviti neki alternativni, ali ne regresivni model moderniteta spram vladajućeg tehnokratskog (Scott, 1990: 63).

Čini se samorazumljivim da studentski pokret sa zahtjevom za besplatnim obrazovanjem zastupa (isključivo) interese studenata, koji su lako određiva zasebna grupacija u svakom društvu. No stvari s HSPBO-om glede identifikacije interesne grupe ipak nisu tako jednoznačne. Manji je problem (iz ove perspektive) činjenica da studenti brojnih tehničkih i prirodoslovnih fakulteta ne izražavaju privrženost pokretu te da dobar dio studenata blokiranih fakulteta ne priznaje plenum kao svoje (predstavničko) tijelo. Naime (novim) je društvenim pokretima svojstveno samoproглаšenje zastupnika neke društvene grupe (ili čak društva u cjelini). Veći je problem, čini se, otvaranje prema nastavnicima, pa i svim građanima, koji su pozvani da se priključe radu i odlučivanju na plenumu, jer se time donekle zamagljuje interesna grupa.¹¹ Ipak, unatoč nastojanjima da se pokret utopi u opći društveni interes

¹¹ Zagovornici plenuma, kao legitimnog predstavnštva (svih) studenata, ne mogu (ni konceptualno ni praktički) razriješiti kontradikciju u kojoj su se nužno našli. Plenum se naime poziva na

“društva znanja” za javnim obrazovanjem, interesna studentska grupa ostaje prepoznatljiva.

Identifikacija protivnika, po našem sudu, nije jasno domišljena. Koga dakle zastupnici pokreta pozivaju na odgovornost? “Sve unutar ove hijerarhijske strukture (jer autonomija postoji samo na papiru). Najprije profesore i dekane koji šute o ovim stvarima (ne radi se samo o Filozofskom fakultetu, problem je puno širi) i očekuju da studenti sami vode bitku protiv komercijalizacije obrazovanja, preko Sveučilišta, do MZOŠ-a te na kraju do same Vlade i Sabora RH, koji donose političku odluku o udjelu koji je država spremna uložiti u ostvarenje tzv. društva znanja, što je očito najobičnija floskula budući za visoko školstvo ne izdvaja više od 2-3% godišnjeg budžeta” (*Scripta*, 1). Drugim riječima, neprijatelji su svi pobrojani, ako ne i neki drugi. Napomenimo da bi Touraine ovdje očekivao (ideološku) kritiku tehnokracije kao vladajuće snage postindustrijskoga društva. Umjesto toga govori se o borbi protiv “birokracije”, pri čemu nije jasno misli li se pod “birokratima” na političke funkcionare ili državne (stručne) službe, ali očito se cilja na sve one koji nisu odmah i bespogovorno ispunili zahtjeve plenuma. Je li, onda, pokret “antibirokratski”? I što to zapravo znači kad u nas, kako prije tako i sada, svi, ponajprije političari, olako prebacuju odgovornost na “birokraciju”. Stvarnost je međutim malo drugačija i složenija. U ovoj zemlji prije će biti obrnuto: nedostaje nam učinkovita i bezinteresna birokracija u veberovskom smislu.

Napokon, teško je tvrditi da zahtjev za ukidanjem svake studentske participacije u troškovima školovanja predstavlja (post)modernu alternativu postojećem sustavu državnog financiranja obrazovanja uz studentske participacije. Ukratko, neizdiferenciran (klasni) protivnik te izostanak vizije (post)moderne alternative obrazovnom sustavu neispunjeni su Touraineovi uvjeti za novi društveni pokret.

4. Teorija društvenih mreža

Razni su autori pisali o važnosti društvenih mreža za društvene pokrete. Ovdje ćemo se osloniti na istraživanje Nicka Crossleya, koji je sistematizirao i revidirao neke ranije modele, ponajprije koncept “kritičke mase” Olivera i Marwella (1988).

neposrednu naspram predstavničke i institucionalne demokracije, a istodobno nekad eksplicitno, a nekad implicitno istupa u javnosti kao “predstavnik” svih studenata. To je, naravno, *contradictio in adjecto*. Ukoliko je plenum oblik neposredne demokracije, onda može zastupati samo sebe, a ne i ostale studente. S obzirom na to da plenum nije demokratski izabrano “predstavništvo” svih studenata, legitimnost svojih odluka brani “demokratskim” pozivanjem svih studenata da sudjeluju u radu i odlučivanju na plenumu. To je prvo prostorno, fizički i radno neizvedivo, kad bi većina studenata baš i željela sudjelovati u plenumu. No važnije je da oni koji se ne odazivaju time zapravo svjesno ili nesvjesno delegitimiraju plenum kao svoje “predstavničko” tijelo, što je, naravno, njihovo demokratsko pravo.

Oni su osporili Olsonovu tvrdnju da mala grupa ima velike prednosti za aktiviranje svojih članova jer ne dopušta “švercanje”. Nasuprot tome, oni dokazuju da veće grupe, zapravo “kritičke mase” sudionika, povećavaju vjerojatnost protesta u vezi s nekim problemom. Potreban je upravo toliki broj sudionika da snizi troškove za svakog pojedinca ispod očekivane koristi. U svojoj doradi Crossley (2008: 26-33), između ostaloga, dolazi do zaključka da politizacija na kampusu pretpostavlja malu, ali dovoljno veliku “kritičku mrežu” unutar nekoga studentskoga tijela koja je već politizirana te ima dovoljno interesa u politici iniciranja aktivnosti. Studentska je populacija relativno segregirana i zbog toga pogodnija za regrutiranje¹² i mobilizaciju od pojedinaca koji su povezani vezama svakodnevnih međuovisnosti s rodbinom i/ili poslodavcima. Studenti su naprosto strukturalno “oslobođeni” za aktivizam. Zajedničko provođenje velikoga dijela studentskog života na nastavi, između nastave, u studentskim domovima, na sportskim igralištima i večernjim izlascima dalje olakšava regrutiranje i mobilizaciju. Njihov je život nesumnjivo u znatno većoj mjeri kolektivan nego prije ili poslije studiranja, a to je važan resurs odnosno socijalni kapital za društveni aktivizam. Napokon, kako se svaka generacija studenata preklapa barem s jednom prethodnom i jednom budućom, omogućena je reprodukcija aktivizma na sveučilištima i fakultetima.

Crossley (2008: 35-36) napominje da bliske veze među studentima s druge strane objašnjavaju i jedan od razloga zašto se dobar dio studenata ne uključuje u protestne akcije ili pokrete. Naime “značajni drugi”, koji su iz nekih razloga protiv nekog protesta ili pokreta, također utječu na svoje prijatelje, kolegice i kolege, koji su neodlučni, da se ne uključuju. Crossleyev je model mrežne mobilizacije realističan,¹³ za razliku od nekih drugih općenitijih teorija usmjerenih na generacijski sukob ili liberalno obrazovanje na humanističkim i društvenim fakultetima, po kojima bi trebalo očekivati mobilizaciju praktički svih ili izrazite većine studenata.

Teorija mreža može se gotovo u cijelosti primijeniti na objašnjenje socijalnih pretpostavki (infrastrukture) za (uspješnu) regrutacije i mobilizacije u HSPBO, ali ne daje odgovore na neka druga pitanja. Istraživača, između ostaloga, zanima kako se (p)održava kolektivno djelovanje u nekom razdoblju. To je pitanje za teoriju solidarnosti.

¹² Za autora “regrutiranje” se odnosi na činjenicu da mnogi ljudi postaju društveno aktivni na poticaj drugih ljudi koji su već uključeni (Crossley, 2008: 30).

¹³ U svom vlastitom empirijskom istraživanju na Sveučilištu Manchester našao je tek 38% politiziranih dodiplomaca.

5. Teorija solidarnosti

Najbolji način za objašnjavanje regrutiranja i privrženosti u protestnim pokretima jest da se odbaci kako pristup racionalnog izbora tako i pristup društvene dezorganizacije te da se usmjeri na pitanje kako grupe kreiraju privrženost svojim ciljevima i taktici, tvrdi E. Hirsch (1997: 303-304).¹⁴ “Mobilizacija se tada može objasniti analizom načina na koji grupno utemeljeni politički procesi, kao što su *osvješćivanje*, *stjecanje kolektivne moći*, *polarizacija* i *grupno odlučivanje*, navode sudionike pokreta da žrtvuju svoju osobnu dobrobit za grupnu stvar.” Smatramo da se svi ti grupni procesi mogu unekoliko prepoznati u nastanku i djelovanju Hrvatskog studentskog pokreta (mada je žrtvovanje ovdje prejak pojam).

Osvješćivanje. Autor je došao da zaključka o maloj vjerojatnosti uspješnog regrutiranja potencijalnih sudionika u protestni pokret prije nego što oni razviju ideološku privrženost grupnoj stvari i vjerovanje da samo neinstitucionalna sredstva mogu unaprijediti grupnu stvar. Osvješćivanju pak uvelike doprinosi grupna diskusija, gdje se takva vjerovanja stvaraju i iznova nameću. U proces osvješćivanja teško će se uključiti marginalizirani pojedinci jer su oni društveno apatični. Istodobno, slabi su izgledi da osvješćivanje privuče racionalne kalkulatore (na koje ponajprije računa mobilizacijsko-resursna teorija). Osvješćivanju pogoduju ne-hijerarhijska, labavo strukturirana, licem-u-lice okruženja, izolirana od moćnih osoba. U takvim prilikama nezadovoljni ljudi lakše iznose i dijele zajedničke brige i spremniji su dovesti u pitanje legitimnost institucija koje im odbijaju osigurati sredstva za rješavanje problema.

Stjecanje kolektivne moći (collective empowerment). To je grupni proces vezan uz samo mjesto protesta, gdje svi uključeni vide koliko je doista ljudi voljno preuzeti rizik suprotstavljanja vlastima. Izgledi na uspjeh nekoga pokreta rastu s brojem ljudi spremnih na rizike, pa i na žrtve za zajedničku stvar. Taktike pokreta doživljavaju se to moćnijima što su više uočljive, dramatične i disruptivne spram institucionalnih rutina.

Polarizacija. Institucionalne taktike nisu tako učinkovite kao protestne, jer posljednje ometaju normalno funkcioniranje vlasti i pravila igre odlučivanja, što se teško može postići na konvencionalan način. No kako obje strane teže vidjeti sukob u crno-bijeloj optici, postoji vjerojatnost nepredvidive eskalacije nasilja, a to dalje podiže razinu nepovjerenja i ogorčenosti. Polarizacija pojednostavljuje i zaoštava sukob, a sukobljene se strane dublje ukopavaju u svoje pozicije, uvjerenе u njihovu (isključivu) ispravnost. Zbog toga se smanjuje mogućnost pregovora i kompromisa.

¹⁴ Autor je svoj pristup primijenio i testirao u empirijskom istraživanju studentskog pokreta na Sveučilištu Kolumbija (1985), sa zahtjevom da se Sveučilište odrekne dionica u kompanijama koje posluju s Južnoafričkom Republikom.

U spoju s prva dva uspješna grupna procesa polarizacija može imati snažne pozitivne učinke na participaciju članova pokreta. Budući da je potrebno djelovati brzo i složeno, sudionici postaju voljni potisnuti svoje razlike glede grupnih taktičkih izbora.

Kolektivno donošenje odluka. Napokon, kolektivno odlučivanje može imati važnu motivacijsku ulogu u produženju privrženosti sudionika pokretu. Često se u pokretima vode grupne rasprave o pokretanju protestnih akcija, njihovu nastavljanju ili prekidu. Dobar dio sudionika pokreta smatra se obveznim na lojalnost grupnim odlukama, čak i kada se s njima osobno ne slažu. Mobilizacija nije u pravilu posljedica brojnih izoliranih pojedinačnih, racionalnih i izoliranih odluka, nego rezultat složenih procesa grupnoga odlučivanja, dokazuje Hirsch.

Po svemu sudeći, ne samo jezgra studentskog pokreta nego i njegovi aktivisti, pa i simpatizeri razvili su, i to ponajprije putem grupnih rasprava na plenumu i tribinama, svijest o svojim ciljevima i privrženost pokretu. To je bilo utoliko lakše jer su se konkretni zahtjevi ticali striktno formuliranog materijalnog interesa. Štoviše, stječe se dojam da se vide u ulozi svjesne avangarde naspram ostalih neaktivnih ili kritički nastrojenih studenata.

Organizatorima i ideolozima pokreta treba priznati da su itekako bili svjesni važnosti broja sudionika (u apsolutnom i relativnom smislu), osobito na plenumima, gdje je brojnost mogla impresionirati kako članove i neodlučne tako i promatrače i protivnike. Time se može objasniti grčevito nastojanje jezgre pokreta da privuče što veći broj ljudi, makar i promatrača, na sastanke plenuma, kao i nadmetanje s medijima i protivnicima u procjeni broja prisutnih (studenata i ostalih) na pojedinom zasjedanju plenuma. Neovisno o pitanju da li plenum okuplja i "predstavlja" većinu studenata čak i pojedinoga fakulteta, on je u svojim vrhuncima (na Filozofskom fakultetu u Zagrebu) bio masovno studentsko tijelo čije su odluke aktivisti pokreta smatrali obvezujućim.

Organizatori blokade bili su svjesni njezine disruptivne moći za funkcioniranje nastave i fakulteta i političkoga izazova vlastima.¹⁵ Ne začuđuje, stoga, da se mogao steći dojam da su organizatori pokreta gotovo priželjkivali intervenciju policije, računajući da bi ona dovela do proširenja solidarnosti i jačanja homogenizacije. Međutim nespremnošću na dijalog ideolozi i zagovornici HSPBO-a nepotrebno su širili frontu polarizacije i prema onima koji stvarno nisu njihovi protivnici i time otupljivali njezinu oštricu.¹⁶ Umjesto da pobunjeni studenti stječu sve veću i širu

¹⁵ "Blokada je golem pritisak na vladajuće strukture iako one to, iz razumljivih razloga, skrivaju od javnosti. (...) Blokada fakulteta je jednostavno temelj za sve ostale akcije i osnovno mjesto artikulacije našega političkoga zahtjeva. Blokiranje rada neke institucije nužno znači pritisak na državne strukture koje bi njezin normalan rad morale jamčiti" (*Scripta*, 51).

¹⁶ Zagovornici i ideolozi pokreta od samoga početka ne pokazuju spremnost na kritiku i dijalog. Na svakoga tko se drzne dovesti u pitanje bilo koji aspekt zahtjeva za besplatnim školovanjem

naklonost, pokret se sve više pokazivao sektaškim, upravo u drastičnoj suprotnosti spram parole – jedan svijet jedna borba.¹⁷

Kako u mobilizaciji za HSPBO tako i njegovu održavanju važnu ulogu imalo je i kolektivno odlučivanje. Stratezi pokreta dobro su (sa stajališta pokreta) zaključili da “u situaciji gdje formalni reprezentacijski mehanizmi i studentski predstavnici nemaju realne moći osjetno utjecati na pitanja koja se tiču direktno njihova statusa i budućnosti, potrebno je tražiti širu bazu i drugačije načine artikulacije zahtjeva. Jedina mogućnost demokratske autolegitimacije koja nam preostaje nakon što se nadiđe institucionalni okvir formalnih studentskih predstavništava je kroz plenum, tj. direktnu demokraciju” (*Scripta*, 1).

Blokade fakulteta (i s njima u vezi plenumi gdje se odlučivalo o nastavku ili prekidu blokade), osobito u prvoj fazi, privukle su veliku pozornost masovnih medija, koji su mahom bili naklonjeni studentskoj pobuni, pa i zahtjevu za besplatno školovanje. No mnoge mediji ponesu, a potom razočaraju, jer se mediji brzo zasite neke teme ili događaja kad se ponavljaju i ne donose ništa novo. Čini se da to organizatori i aktivisti blokade nisu očekivali, ne uzimajući u obzir da su i mediji roba koja se prodaje na tržištu.¹⁸ Zagovornicima pokreta nesumnjivo je tijekom prve blo-

često reagiraju netrpeljivo i militantno. Dobar je primjer za to što želimo reći oštar napad na prof. dr. Vesnu Pusić, kao predsjedničku kandidatkinju, nakon njezina otvorenog pisma (podrške) pokretu, zbog malo slobodnijeg interpretiranja ciljeva i interesa studenata (vidi komentar u *Scripta*, 50). Slično je prošao i rektor Zagrebačkog sveučilišta i drugi koji su si dopustili bilo kakav pokušaj korekcije modela bezuvjetnog besplatnog školovanja.

Ne smatram se, primjerice, nikakvim neprijateljem studenata, studentskih prava i interesa, naravno, u njihovoj povezanosti s pravima i interesima drugih društvenih grupa te interesima i mogućnostima društva. Uvjeren sam da se to odnosi i na nekoliko istaknutih (mlađih) hrvatskih znanstvenika, uglavnom s radnim i akademskim iskustvom u svjetskim centrima akademske i znanstvene izvrsnosti, koji su upozorili na neke slabosti, nedosljednosti i nerealnosti modela bezuvjetnog besplatnoga obrazovanja. Zašto se svi koji imaju bilo kakvu primjedbu na zahtjeve i metode pokreta, pa i kad bi bili u krivu, smatraju neprijateljima, ljubiteljima neoliberalizma i manipulatorima? Je li jednom formuliran zahtjev sveti tekst, a pokret sveta krava, pa ih se ne smije dirati? Držim da bi samokritična analiza pokazala da su ultimativnost i nespремnost na bilo kakav dijalog okrenuli mnoge ljude protiv ili barem od pokreta.

¹⁷ Ta parola koju je, vjerojatno kao pokušaj najširega “uokvirenja”, iznjedrio svjetski studentski pokret samo je floskula. Svijet je naime podijeljen po raznim interesnim linijama i razinama. Globalno: na “kapitalistički centar” i “kapitalističku periferiju”. Na razini nekoga društva, ostavljajući po strani njegovu socijalno-klasnu strukturu, korisnici proračuna suprotstavljeni su poreznim obveznicima (to što se mnogi nalaze i u jednoj i u drugoj ulozi ne ukida različitost interesa, samo je usložnjava). Napokon, razni korisnici proračuna, htjeli ne-htjeli, u konkurenciju su za ista sredstva jer se radi o igri nulte sume.

¹⁸ Nad promjenom raspoloženja medija zgraža se, primjerice, novinar Igor Lasić u tekstu “Strategije (Ne)ignoriranja” objavljenom u *Zarezu* i prenesenom u *Scripta*, 62. “Druga studentska blokada fakulteta u Hrvatskoj bila je, riječju, dosadna. To je, naime, neformalno ali i veoma očito

kade godila podrška medija, smatrajući to (još jednom) potvrdom ispravnosti svojih stavova i legitimnosti metode borbe. No čim su se pogasila svjetla pozornice i pojavili se kritički napisi, ti isti (kako javni tako i privatni) mediji odjednom se nadaju kao puka oruđa u rukama krupnoga kapitala i vlasti (što su bili i prije).

6. Političko-procesna analiza ili struktura političkog oportuniteta

Društvena dezorganizacija, nezadovoljstva i osjećaji uskraćenosti mogu se naći u različitim društvima i raznim vremenima, pa se (samo) time ne mogu objasniti društveni pokreti, smatraju zastupnici “političko-procesne” analize (Tilly, 1978; McAdam, 1983). Ono po čemu se društva i vremena razlikuju u smislu izglednosti društvenoga pokreta jesu “političke prilike”. Nastanak nekog pokreta može se objasniti političkim prilikama koje (is)koriste ljudi zainteresirani za promjenu, te kroz pokret stvaraju nove prilike, tvrdi S. Tarrow (1995: 81). Zato se ta perspektiva naziva i “struktura političkoga oportuniteta”, što za autora znači “postojane – ali ne nužno formalne i permanentne – dimenzije političkog okruženja koje potiču ljude na poduzimanje kolektivnog djelovanja time što utječu na njihova očekivanja uspjeha ili poraza” (Tarrow, 1995: 81, 85).

Političko-procesna analiza ponajprije odgovara na pitanje što određuje oblike (ne)nasilnosti kolektivnog djelovanja. Taj je pristup proizašao iz resursno-mobilizacijske perspektive s kojom dijeli shvaćanje sudionika društvenih pokreta kao racionalnih pojedinaca, ali se posebno usmjeruje na političko i institucionalno okruženje u kojem neki pokret djeluje. Stoga je u središtu istraživanja ili analize odnos između izazivača i institucionalnih struktura vlasti. Neki zagovornici te teorije napominju da “strukturalne mogućnosti” nisu same po sebi dovoljne da bi se ljudi mobilizirali u pokret. Oni moraju proći kroz proces “kognitivnoga oslobođenja”. Drugim riječima, moraju vjerovati da doista postoji prilika za akciju i da su oni u stanju izboriti željenu promjenu, te u postojećem sistemu vidjeti krivca za (svoj) problem. Za analitičare je dakle važno shvatiti kako sami aktivisti razumiju dostupne prilike. Na nacionalnoj razini ključna su dva izvora prilika za pokrete: država i političke stranke (Della Porta i Diani, 2006: 16, 18).

Svjetska, i osobito ekonomska kriza u Hrvatskoj (pri čemu posljednja prijeteći slomom cijeloga sustava javnih financija i stečenih socijalnih prava i beneficija) teško može biti shvaćena kao povoljna prilika makrookruženja za društveni pokret, posebice ako je on usmjeren na redistribuciju odnosno dodatna javna sredstva. Ideolozi pokreta toga su svjesni, te svoj odgovor na to pitanje prvo “uokviruju” u pojam “prava na obrazovanje”, i drugo, dokazuju da je besplatno obrazovanje (za

stajalište nekolicine najmoćnijih ovdašnjih medija, najtiražnijih novina i, jasno, Hrvatske televizije.” Slijedi oštra kritika medija zbog daljnjega nepodržavanja pokreta.

što su potrebna “minorna” proračunska sredstva) zapravo praktička kritika “neoliberalne politike koja nas je u ekonomsku krizu i dovela”. Štoviše, riječ je o “dugoročnom razvoju ključnog društvenog sektora”, naspram “kratkoročnih učinaka kresanja javnog sektora”, i napokon, time se rješava “problem reprodukcije društvene nejednakosti” (*Scripta*, 51). “Uokvirenje”¹⁹ zahtjeva za besplatnim obrazovanjem u ruho “ljudskoga prava”²⁰ (kojim se ne trguje) i tezu da “obrazovanje nije roba”²¹ po našem je sudu imalo učinak “kognitivnoga oslobođenja” za aktiviste i pristalice pokreta, a vjerojatno i za dio neodlučnih studenata, te (privremeno) na dio šire javnosti. Time HSPBO potvrđuje tezu da se ljudi ponašaju prema stvarnosti onako kako je (subjektivno) vide i doživljavaju, a ne (nužno) kakva ona jest, neovisno o njihovim predodžbama.²²

Hrvatski studentski pokret treba svakako sagledavati i u kontekstu svjetskog studentskog pokreta protiv komercijalizacije obrazovanja,²³ koji se može sagledati

¹⁹ Socijalno-konstruktivistički koncept uokvirenja (*framing*) preuzet je od Goffmana. “Uokvirenje znači usmjerenje pozornosti na neki ograničeni fenomen davanjem značenja i važnosti elementima unutar određenog okvira, odvajajući ih od onoga što je izvan toga okvira. U kontekstu društvenih pokreta, uokvirenje se odnosi na interaktivne, kolektivne načine kojima akteri društvenih pokreta pridaju značenja svojim aktivnostima u provođenju aktivizma društvenog pokreta” (Buchler, 2000: 41). Koncept uokvirenja razvio se u posebnu inačicu teorije socijalnog konstruktivizma (Snow *et al.*, 1997).

²⁰ Poziv na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima je *spin*. Pod pravom na obrazovanje ponajprije se misli na zaštitu od svake vrste diskriminacije u obrazovanju (zbog rase, spola, vjere, socijalnog statusa), a pledira se tek za besplatno osnovno obrazovanje. Stoga se plaćanje školarina, primjerice u SAD-u, ne smatra kršenjem ljudskoga prava na obrazovanje, kao ni “trgovanje” stečenim znanjem, bilo da se plaća školarina ili ne. U Hrvatskoj nije problem u tome što je nekome formalno-pravno onemogućeno visoko obrazovanje, nego u tome što mnogi ponajprije zbog svoga društvenog podrijetla i statusa to pravo ne mogu ostvariti. Njihove se šanse ne mogu povećati “jednakim pravom na obrazovanje za sve”, nego baš obrnuto – pozitivnom socijalnom diskriminacijom (afirmativnom akcijom) – kojom bi se barem djelomično kompenzirale nejednake startne (materijalne i obrazovne) pozicije mladih ljudi iz deprivilegiranih slojeva društva.

²¹ Druga je stvar koliko su tvrdnje koje su služile uokvirenju (polu)istinite. Visokoškolsko obrazovanje verificira se (tržišno) diplomom, pri čemu diplome raznih fakulteta i sveučilišta, čak u istoj zemlji, nemaju jednaku (tržišnu) vrijednost, što se ogleda u plaćama njihovih vlasnika po zaposlenju. “Obrazovanje je uvijek bilo roba koja se prodaje i kupuje; prava opasnost leži u kretanju ka ‘kulturi utemeljenoj na pravima’, u kojoj studenti (i političari) vide obrazovanje naprosto kao nešto što treba ‘konzumirati’, a ne kao aktivnost u kojoj se sudjeluje” (Kaye *et al.*, 2006: 85).

²² Ona se oslanja na čuveni teorem W. Thomasa (1928) “ako ljudi neku situaciju definiraju stvarnom, ona jest stvarna po svojim posljedicama”. Ta je teza važna i za simbolički interakcionizam (Turner i Killian, 1987) i socijalni konstrukcionizam (Snow i Benford, 1988).

²³ Komercijalizacija obrazovanja, koja je započela komercijalizacijom znanstvenih istraživanja, a potom se proširila na nastavu, javlja se u više različitih aspekata, a školarine su samo je-

kao prilika za studentski pokret u dvostrukom smislu. Prvo, time što je ukidanje participacije idejno "uokvireno" kao sastavni dio svjetske (studentske) borbe protiv komercijalizacije obrazovanja. I, drugo, time što je svjetski studentski pokret širio političke prilike za nacionalne studentske pokrete, a ovi ga, povratno, dalje jačali.

Povoljne političke prilike za HSPBO svakako su pružale političke stranke i sindikati, odnosno njihovi predstavnici. Dakle, koliko nam je poznato, niti jedna politička stranka ili sindikat nisu javno odbacili, a kamoli osudili zahtjeve pobunjenih studenata, što nije čest slučaj u naprednim liberalnim demokracijama. U početku je postojala očita i otvorena bliskost sindikalnih vođa i povjerenika (ponajprije iz Nezavisnog sindikata znanosti i visokoga školstva) i neformalnih studentskih predstavnika, njihovo međusobno podržavanje, čak i nastojanje da se postigne akcijsko jedinstvo, u čemu se nije uspjelo. S druge strane, čini se da postoji duboko nepovjerenje, pa i podozrivost zastupnika pokreta prema (gotovo) svim političkim strankama i institucionaliziranim političarima. Ta težnja za neovisnošću o (etabliranim) političkim strankama i strukturama približava HSPBO modelu novih društvenih pokreta i osigurava idejnu (ideološku) čistoću, ali slabi podršku potencijalnih političkih saveznika. Srećom za pokret, političke stranke, ne samo na ljevici nego i na desnici, zbog svoje uzdrmane političke legitimnosti u široj javnosti i ideološke neprofiliranosti nisu (još) spremne na (javnu) kritiku zahtjeva pobunjenih studenata (pa ni na blokade kao metode borbe). I što je za ovaj pristup najvažnije, državna vlast općenito, i postojeća Vlada posebno, u slaboj su poziciji za otvoreno suprotstavljanje zahtjevima bilo koje (organizirane) društvene grupe spremne na pobunu.²⁴ Delegitimizacija države, koja je mnogo obećavala, ali i dijelila socijalna prava i privilegije moćnim društvenim grupacijama (branitelji, Crkva, brodogradnja, poljoprivreda), samo je stvorila još veća očekivanja, a ni postojeća se ne mogu više pokriti. Ona su se u krizi brzo preobrazila u nezadovoljstva, razočaranje i ogorčenje, što je dobra osnova za razne protestne akcije i društvene pokrete.

dan od njih. Konkretni ciljevi pobunjenih studenata u pojedinim zemljama prilično su različiti. U troškove školovanja spada i javni prijevoz, stanovanje u studentskim domovima i prehrana u studentskim menzama. Teško je naći i puno bogatije zemlje koje sve navedeno izdašno subvencioniraju kao što je to slučaj u Hrvatskoj. Američki studenti (u Kaliforniji, primjerice) uglavnom ne dovode u pitanje plaćanje studija i stanovanja, nego se bune protiv drastičnog povećanja školarine. Britanski pak studenti protestiraju ne samo protiv (povećanja) školarina nego i protiv privatizacije tercijarnog obrazovanja, rezanja broja nastavnika i studijskih programa.

²⁴ Slabost vlasti ogleda se i u izbjegavanju svakog represivnog djelovanja prema pobunjenim studentima.

Zaključak

Po mom sudu, a držim da je to ova rasprava i pokazala, neke su se teorije i perspektive istraživanja društvenih pokreta pokazale više, a neke manje primjerenima za razumijevanje i objašnjenje Hrvatskog studentskog pokreta za besplatno obrazovanje. Sve one imaju što reći barem o nekim pitanjima relevantnima za društvene pokrete. Smatram da je ova rasprava pokazala u našem slučaju posebnu upotrebljivost teorije mobilizacije resursa, teorije mreža, teorije solidarnosti i političko procesne analize. Manje sam se u svojoj analizi mogao osloniti na teoriju sloma i teoriju relativne deprivacije (dvije inačice klasične američke teorije kolektivnoga ponašanja) te na školu novih društvenih pokreta i Touraineov pristup novim društvenim pokretima. Mada su prikazane teorije društvenih pokreta međusobno kritične, naša je primjena više ukazivala na njihovu komplementarnost. Ni jedna ne postavlja, a još manje odgovara na sva ključna pitanja društvenog pokreta, odnosno svaka pristupa onim aspektima društvenoga pokreta za koje ima razvijen konceptualno-analitički aparat. Pritom se pokazuje da HPBO, zbog svoje specifične hibridnosti staroga i novoga društvenog pokreta, upravo zahtijeva multiperspektivnost. To je zasigurno jedan od ključnih razloga zašto nijedna teorija društvenih pokreta ne može (u potpunosti) odgovoriti na njegove izazove. I, napokon, nisam se ograničio ni na jednu definiciju društvenoga pokreta, jer svaka selekcionira pitanja na koja odgovara, a zbog toga sam se mogao okoristiti konceptualnim i analitičkim aparatom svih navedenih teorija i pristupa društvenim pokretima.

Na kraju, možemo zaključiti da se za HSPBO već sada može reći da je bio prilično uspješan u smislu masovnosti mobilizacije studenata društvenih i humanističkih znanosti, a izrazito neuspješan kad je riječ o studentima prirodosnanstvenih i tehničkih disciplina. Što se tiče ciljeva, uspješnost (dok ovo pišem), naravno sa stajališta pobunjenih studenata i svih onih koji se slažu s bezuvjetnim besplatnim visokim školstvom, izgleda polovičnom.²⁵

LITERATURA

- Blumer, Herbert, 1951: *The Field of Collective Behavior*, u: A. M. Lee (ur.), *Principles of Sociology*, Barnes and Noble, New York, 167-222.
- Buechler, M. Steven, 2000: *Social Movements in Advanced Capitalism, The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism*, Oxford University Press, New York/Oxford.

²⁵ Sličnu ocjenu o uspješnosti prve blokade daju i sami organizatori odgovarajući na pitanje zašto ponovno blokada. Vidi: *Scripta*, 51.

- Crossley, Nick, 2008: Social networks and student activism: on the politicising effect of campus connections, *The Sociological Review*, (56) 1: 18-38.
- Della Porta, Donatela i Mario Diani, 2006: *Social Movements, An Introduction*, Blackwell Publishing.
- Davies, James, 1962: Toward a Theory of Revolution, *American Sociological Review*, (27): 5-19.
- Diani, Mario, 1992: The concept of social movement, *The Sociological Review*, (40) 1: 1-25.
- Gurr, Ted, 1970: *Why Men Rebel*, Princeton, New Jersey.
- Gusfield, J. R., 1970: *Protest, Reform, and Revolt*, John Wiley, New York.
- Hirsch, Eric L., 1997: Sacrifice for the Cause: Group Processes, Recruitment, and Commitment in a Student Social Movement, u: Doug McAdam & David A. Snow (ur.), *Social Movements, Readings on Their Emergence, Mobilization and Dynamics*, Roxbury Publishing Company, Los Angeles, 303-324.
- Kelloway, E. Kevin, Lori Francis, Victor M. Catano i Michael Teed, 2007: Predicting Protest, *Basic and Applied Social Psychology*, 29 (1): 13-22.
- Kaye, Tim, Robert D. Bickel i Tim Birtwistle, 2006: Criticizing the image of the student as consumer: examining legal trends and administrative responses in the US and UK, *Education and Law*, (18) 2-3: 85-129.
- Marsh, A., 1977: *Protest and Political Consciousness*, Sage, London.
- Marx, Gary i Douglas McAdam, 1994: *Collective Behaviour and Social Movements, Process and Structure*, Prentice Hall + Englewood Cliffs, New Jersey.
- McAdam, Doug, 1983: *Political Process and the Development of Black Insurgency: 1930-1970*, Chicago University Press. Chicago.
- Mesić, Milan, 1998: Teorija društvenih pokreta – američke perspektive. *Društvena istraživanja*, (7): 4-5.
- Oberti, Marco, 2008: The French Republican Model of integration: The theory of cohesion and the practice of exclusion, *New Directions of Youth Development*, (2008) 119: 55-74.
- Oliver, P. i Marwell, G., 1988: The Paradox of Group Size in Collective Action: A Theory of Critical Mass II, *American Sociological Review*, (53): 1-8.
- Olson, Mancur, 1965: *The Logic of Collective Action*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Panayotakis, Costas, 2009: Reflections on the Greek Uprising, *Capitalism Nature Socialism*, (20) 2: 7-101.
- Rudd, Kevin, 2010: The Global Financial Crisis, *The Monthly, Australian Politics, Society & Culture*.
- Russell, Dalton, J., Manfred Kuechler i Wilhelm Bürklin, 1990: The Challenge of New Movements, u: Dalton, Russell J. i Manfred Kuechler (ur.), *Challenging the Poli-*

- tical Order, New Social and Political Movements in Western Democracies*, Oxford University Press, New York, 3-22.
- Rootes, C., 1986: The Politics of the Higher Education, *Melbourne Journal of Politics*, 18: 184-200.
- Scott, Alan, 1990: *Ideology and the New Social Movements*, Unwin Hyman, London.
- Snow, David i Robert Benford, 1988: Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization, u: Bert Klandermans, Hanspeter Kriesi i Sidney Tarrow (ur.), *International Social Movement Research*, JAI Press, Greenwich, CT, 1: 197-217.
- Snow, David D. *et al.*, 1997: Frame Alignment Process, Micromobilization, and Movement Participation, Roxbury Publishing Company, Los Angeles, 235-251.
- Scripta*, 1, 50, 51.
- Tarrow, Sydney, 1995: *Power in Movement, Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tilly, Charles, 1978: *From Mobilization to Revolution*, Reading, Addison, Wesley, MA.
- Tilly, Charles, 2004: *Social Movements, 1768-2004*, Paradigm Publisher, London.
- Turner, R. i L. Killian, 1987: *Collective Behaviour*, 3rd ed., Englewood Cliffs-Prentice Hall, NJ.
- Useem, Bert, 1980: Disorganization and the New Mexico Prison Riot of 1980, u: Doug McAdam i David A. Snow (ur.), *Social Movements, Readings on Their Emergence, Mobilization, and Dynamics*, Roxbury Publishing Company, Los Angeles, 23-33.
- Zirakzadeh, C. Ernesto, 1997: *Social Movements in Politics: A Comparative Study*, Longman, London i New York.

Milan Mesić

CROATIAN STUDENT MOVEMENT – AN ATTEMPT
AT THEORETICAL ANALYSIS

Summary

There are various assessments, occasion-related and partial analyses, and even empirical evaluations of the recent collective protest of Croatian students, but there is hardly any attempt of a theoretical clarification and comprehension thereof. Having in mind the largely disparate definitions of social movement, the author is of the opinion that, from the standpoint of theory, the demands of rebelled students, the blockade of the faculty, the plenum decision-making and other forms of collective student activity can best be perceived as a form of student movement. For this reason, he first presents various theories of social movements: the classic American theory of collective behaviour (i.e. its two

versions – the breakdown theory and the theory of relative deprivation), the theory of resource mobilization, the theory of new social movements (especially Touraine's model of understanding new social movements), the theory of networks, the theory of solidarity, and the political-process analysis.

Second, the author attempts to apply each of the enumerated conceptual perspectives to the Croatian student movement for charge-free education. Although the presented theories of social movements are critical of one another, this article points out their complementarity. It goes on to show that not all of them are equally adequate for clarification and comprehension of the central issue. In the author's judgement, one of the key reasons why a multi-perspective approach is necessary is the exceptional, hybrid character of the Croatian student movement, as a mixture of old and new social movements.

Keywords: social movement, student movement, theories of social movements, collective action

Kontakt: **Milan Mesić**, Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet, I. Lučića 3, 10 000 Zagreb. E-mail: milan.mesic1@zg.t-com.hr